

Історія

УДК 94(477.43-22)«1941/1943»

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.16885268>

Податкова політика гітлерівського окупаційного режиму в аграрному секторі: на матеріалах Кам'янець-Подільської області (1941-1943 рр.)

Комарніцький Олександр Борисович,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м.
Кам'янець-Подільський, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-3021-6550>

Долинна Анна Сергіївна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії і
міжнародних відносин, Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-0559-1087>

Комарніцька Людмила Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри професійної і спеціальної
освіти, НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», м. Кам'янець-
Подільський, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-6742-8314>

Прийнято: 22.07.2025 | Опубліковано: 31.07.2025

Анотація. Мета статті – на основі наявних джерел на прикладі Кам'янець-Подільської області висвітлити податкову політику гітлерівського окупаційного режиму в аграрному секторі у 1941-1943 рр.

Дослідження ґрунтується на принципах історизму, наукової об'єктивності, системного та комплексного підходів. У процесі роботи використано проблемно-хронологічний, описовий, метод систематизації, а також евристично-пошуковий метод. У висновках зазначено, що німецькі загарбники, окупувавши Кам'янець-Подільську область, встановили тут для сільського населення важкі податкові зобов'язання. Окупаційна політика носила відверто грабіжницький характер і була спрямована на максимальне вилучення сільськогосподарської продукції з українських сіл на користь Німеччини. Методи збору податків, які використовували загарбники, мали злочинний характер, що призвело до тяжких страждань селян і значних матеріальних втрат. Сільське населення сплачувало єдиний сільськогосподарський податок за присадибні землі, а також за землі, які знаходилися в колективному користуванні. Господарства зобов'язувалися збирати і доставляти зерно і олійні культури. Їх постачання було на постійному контролі окупаційних властей. Архівні документи свідчать, що темпи виконання поставок сільськогосподарської продукції були не високими, що свідчить про не бажання місцевого населення забезпечувати зібраним урожаєм нацистів. Селян зобов'язували здійснювати м'ясо- і молокопоставки, розміри яких були надзвичайно великі, на що звертали увагу і самі окупанти. Складовими податкових зобов'язань було виконання плану здачі яєць, постачання хутра, шкіри забитої худоби, вовни, кінського волосся, іншої сировини. Певні особливості мало надходження фруктів, цибулі та меду. У випадку повного виконання надмірних податкових вимог, громадське господарство перетворювали на хліборобську спілку, а селянам надавали землю у вигляді наділів. Крім грошових і натуральних податків та поставок на населення покладалася відповідальність за будівництво і ремонт доріг.

Ключові слова: *нацистський окупаційний режим, податки, постачання, Кам'янець-Подільська область, українське село, сільське господарство.*

Tax policy of the nazi occupation regime in the agricultural sector: based on materials from Kamianets-Podilskyi region (1941–1943)

Oleksandr Komarnitskyi,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-3021-6550>

Anna Dolyinna,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and International Relations, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-0559-1087>

Liudmyla Komarnitska,

Candidate of Philology Sciences, Associate Professor of the Department Professional and Special Education, Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute», Kamianets-Podilskyi, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-6742-8314>

***Abstract.** The aim of this article is to highlight the tax policy of the Nazi occupation regime in the agricultural sector during 1941–1943, using the Kamianets-Podilskyi region as a case study and drawing upon available historical sources. The research is based on the principles of historicism, scholarly objectivity, and a systematic and comprehensive approach. The study employs problem-chronological, descriptive, systematization, and heuristic-search methods. The conclusions reveal that after occupying the Kamianets-Podilskyi region, the German*

invaders imposed heavy tax obligations on the rural population. The occupation policy was openly exploitative, aimed at the maximum extraction of agricultural products from Ukrainian villages for the benefit of Germany. The methods of tax collection employed by the occupiers were criminal in nature, resulting in severe hardship for peasants and significant material losses. The rural population was required to pay a unified agricultural tax on household plots and collectively used lands. Farms were obligated to harvest and deliver grain and oilseeds, with deliveries closely monitored by the occupation authorities. Archival documents show that the delivery rates were relatively low, indicating the local population's reluctance to supply the Nazis with agricultural products. Peasants were also forced to deliver meat and dairy products in volumes so excessive that even the occupiers noted their scale. Tax obligations included plans for the delivery of eggs, fur, hides from slaughtered livestock, wool, horsehair, and other raw materials. The supply of fruits, onions, and honey had specific features. In cases where excessive tax demands were fully met, farms were reorganized into agricultural cooperatives, and peasants were granted land allotments. In addition to monetary and in-kind taxes and deliveries, the population was also held responsible for the construction and repair of roads.

Key words: *Nazi occupation regime, taxes, deliveries, Kamianets-Podilskyi region, Ukrainian village, agriculture.*

Постановка проблеми. Одним із важливих питань сучасної історичної науки є дослідження аграрної політики нацистської Німеччини на окупованих українських землях. Незважаючи на певні напрацювання з означеної проблеми, вона належить до малодосліджених аспектів окупаційного режиму на території України. На відміну від радянських істориків сучасні науковці мають ширший доступ до архівних джерел, матеріалів періодичної преси, що видавалася на окупованій території, а відтак, не відчуваючи ідеологічного

тиску, можуть більш об'єктивніше переосмислювати події Другої світової війни. Зважаючи на такі реалії виникла необхідність створити достовірну історію, яка передусім розглядала б зазначені події через призму українських проблем та інтересів. Аналіз накопиченого історичного досвіду є важливим для реалізації аграрних реформ у незалежній Україні. Варто звернути увагу і на те, що не достатньо вивченою є історія радянсько-німецької війни на регіональному рівні: дослідження не завжди враховують особливості конкретних регіонів, що ускладнює аналіз специфіки політики нацистів та їхніх союзників у сільському господарстві в різних окупаційних зонах України. З огляду на вищезазначене, актуальним та необхідним є дослідження аграрної політики німецьких окупаційних властей в окремих регіонах, у даному випадку на Кам'янецьчині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема, винесена в заголовок, частково була досліджена вченими. До 80-річчя завершення Другої світової війни у 2025 р. в Інституті історії України НАН України у 4-х частинах було видано збірку «Між науковим дискурсом і «победобесієм», що стало подією у науковому світі. У цьому виданні зібрано наукові статті, публіцистичні матеріали та інтерв'ю українських і зарубіжних істориків, політологів, соціологів, юристів і представників медіа, присвячені проблематиці Другої світової війни. Автори пропонують широкий спектр аналітичних оцінок і тлумачень, що відображають науковий і суспільний дискурс у контексті подій 1939-1945 рр., а також у площині історичної пам'яті та політики комеморації [1]. Щодо спеціальних досліджень, присвячених досліджуваній нами проблеми, то виокремимо монографічне дослідження українського історика О. Перехреста, у якій автор показав соціально-економічні процеси в українському селі в 1941-1945 рр., розглянув особливості функціонування сільського господарства та соціальної інфраструктури під час окупації, а також комплекс факторів, які вплинули не лише на позитивні результати, але й мали

негативний вплив на процес відбудови [2]. Професор О. Завальнюк і завідувач відділу держархіву Хмельницької області С. Олійник у монографії «Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» (1941-1944 рр.)» з-поміж інших аспектів звернули увагу на соціально-економічне життя округи, а саме: на мобілізацію трудових ресурсів, відновлення діяльності підприємств, запровадження «нового порядку» на селі, реанімацію колгоспно-радгоспної системи, матеріальне становище мешканців регіону, податковий гніт тощо [3, с. 73-141]. Цінними є матеріали навчального посібника професорів О. Завальнюка та І. Рибачака, у якому автори вивчили політику німецької окупаційної влади стосовно українського села, висвітлили питання оподаткування та обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції, проаналізували аграрну реформу, запроваджену німецько-фашистським окупаційним режимом, а також розкрили особливості соціально-побутового життя селян у період нацистської окупації [4, с. 133-152]. У статті професорки І. Автушенко і доцентки Н. Глушенюк висвітлено різні концепції керівників відомств гітлерівської Німеччини А. Розенберга та Г. Герінга щодо використання сільського господарства на окупованих територіях України в інтересах ресурсного забезпечення рейху [5]. Корисним для розуміння проблеми є стаття Ю. Скрипниченка, у якій він показав погляди німецьких істориків на питання експлуатації трудових ресурсів Третім райхом на окупованих територіях, зокрема українських [6]. Окремі аспекти порушеної проблематики розглянуті авторами цієї публікації у навчальному посібнику [7, с. 77-78]. В останні роки посилилася увага до регіонального аспекту політики нацистів. На прикладі Кам'янець-Подільської області у статті ми показали зміни, що сталися в аграрному секторі зі встановленням нацистського окупаційного режиму [8]. О. Лисенко у публікації показала структуру та діяльність нацистських військово-поліційних підрозділів на Чернігівщині в

1941–1943 рр. [9], а І. Азарх розглянула ідеологічний аспект діяльності німецького окупаційного режиму на території українського Полісся [10].

Під час написання статті автори використовували матеріали Державного архіву Хмельницької області, зокрема фондів Шепетівського гебітскомісара (Р. 420), Берездівської районної управи (Р. 429), Літківської (Р. 481) і Ярославської сільських управ (Р. 458). Неабияк нам прислужилися і матеріали збірника «Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944» [11, с. 234-290].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Щодо наукових лакун, то автори лише частково розглядали податкову політику окупаційних властей. У цій статті ми спробуємо показати систему оподаткування на прикладі окремого регіону, у даному випадку Кам'янецьчини, оскільки розміри податків територіально різнилися.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – на основі наявних джерел на прикладі Кам'янець-Подільської області висвітлити податкову політику гітлерівського окупаційного режиму в аграрному секторі у 1941-1943 рр. Завдання дослідження: з'ясувати методи збору податків; охарактеризувати нормативну базу податкового обліку; показати темпи виконання поставок сільськогосподарської продукції і власне сам процес збору податків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із основних форм організованого грабунку населення на окупованій території України була система численних податків. Як ми вже зазначали у попередній нашій статті, 5 жовтня 1941 р. Кам'янець-Подільський обласний фінансовий відділ оприлюднив інструкцію про оподаткування селян єдиним сільськогосподарським податком, у якому йшлося про оподаткування присадибних земель, земельних площ, які перебували у колективному

користуванні, встановлення термінів сплати податку, категорії земель, що звільнялися від податку [8, с. 614].

21 березня 1942 р. райхскомісар України Е. Кох видав розпорядження про стягнення одноразового податку, який мав спрямовуватися, як зазначалося в цьому акті, на потреби розвитку сільських громад. Податок обраховувався, виходячи із кількості осіб, що мешкали в сільських громадах на час обкладання податком. Не сплачували податки працівники та службовці радгоспів та члени їх родин, непрацездатні особи, діти, які не досягли 16 років, особи та члени їх родин, які мали виключно доходи, які підлягали прибутковому податку від населення. Сплачувати податок була зобов'язана кожна сільська громада, яка розподіляла його на відповідну кількість осіб, що підлягали оподаткуванню. Розмір податку складав 100 крб на кожну особу, який мали внести не пізніше 31 травня 1942 р. [12, арк. 46].

Крім грошових податків окупанти встановили різноманітні натуральні податки та поставки. Господарства зобов'язувалися постачати німцям сільськогосподарську продукцію. Зокрема, 20 травня 1942 р. керівник сільського господарства Меджибізького району оприлюднив наказ «Для всіх громадських господарств, хліборобських спілок і державних господарств», який передбачав, що кожне громадське і державне господарство та хліборобська спілка повинні щоденно, у т.ч. і у вихідні та святкові дні не менше як 6-ма підводами вивозити зерно і олійні культури (загалом щонайменше 30 цнт) до найближчого пункту «Заготзерно». Спочатку доставляли пшеницю, жито та олійні культури, а потім інші культури. Щотижня керівник господарства мав звітуватися про хід доставки хліба. Насамкінець, містилося категоричне попередження: «Вразі дане господарство не доставить потрібної кількості підвод, поліція покарає керівника, а також і других співвинних» [13, арк. 43].

Постачання сільгосппродукції було на постійному контролі окупаційних властей. Для прикладу, 17 вересня 1942 р. у донесенні господарській комендатурі Шепетівської округи йшлося про загальну кількість поставок продукції громадськими господарствами та штуцпунктами. Зокрема, було доставлено 1670 т пшениці і жита, 2980,72 т фуражу, 581,1 т гороху, 109,4 т виги, 720,3 картоплі, 51,65 т коноплі [14, арк. 25]. Все ж темпи виконання поставок продукції були низькими. Зважаючи на це, на початку жовтня 1942 р. окружний агроном Шепетівського округу попереджав керівників гебітскомісаріатів про відповідальність за невиконання планів поставок хліба: «Станом на 22.09.1942 р. виконання хлібопоставки по районах Вашого гебітскомісаріату проходить надзвичайно незадовільно не даючи виду на швидке закінчення і викликає негайного вжиття рішучих заходів по завершенню цієї справи. Просимо взяти під свій контроль щоденний хід і виконання хлібозаготівлі, щоб уникнути взагалі небажаних явищ, які можуть спричинитися в разі зволікання хлібопоставки. Останній термін виконання плану хлібоздачі 15.X 1942 р.» [14, арк. 2].

Селян зобов'язували постачати м'ясо і молоко. На початку 1942 р. у Шепетівському гебітскомісараті поширили розпорядження «Про обов'язкову здачу молока на молочарні власниками корів та сільськими господарствами», яке передбачало, що упродовж року необхідно було доставити від кожної корови до молочарні або до відповідного збірного молочного пункту не менше 1100 л молока, середня жирність якого мала становити 3,8%. У першому кварталі поточного року мало надійти не менше 150 л. У випадку, коли сільське господарство чи власник корови віддалені від молочарні або збірного пункту більше ніж на 10 км, або коли відповідна молочарня знищена, то дозволялося замість молока надати масло домашнього виробу (з розрахунку за кожні 20 л молока 1 кг масла). Як і в попередньому акті наприкінці документу містилася засторога: «Хто з власної вини не буде виконувати обов'язкову

поставку молока буде покараний грошовим штрафом або конфіскацією корови. Ті власники корів, які здають молоко одержать довідки (бони) для одержання товарів та паші в кількості, що буде докладно визначена» [15, арк. 3].

Розміри м'ясо- і молокопоставок були надзвичайно великі. На це звертали увагу і самі окупанти. 20 жовтня 1942 р. в одному із донесень німецької влади, стверджувалася, що «на селі поставки були таким надмірними, що селянам практично нічого не залишалося. Українське населення не отримує ніяких м'ясних продуктів з початку окупації». Те саме стосувалося й молочних продуктів – селянам дозволялося залишати собі лише 20% молочних залишків. Дозвіл на забій худоби для особистих потреб надавався німецькою адміністрацією лише тим селянам, які сумлінно виконували норми постачання тваринницької продукції, справно сплачували податки та виявляли лояльність до окупаційної влади [4, с. 136-137].

Наступного року норми постачання молока дещо зменшилися. В одному із архівних документів міститься нагадування коменданта містечка Меджибіж старості сільської управи с. Ярославки Меджибізького району про відповідальність за виконання плану здачі молока. У ньому йшлося про те, що відповідно до розпорядження райхскомісара України за січень-лютий 1943 р. село мало здати 13500 л молока (у середньому на кожну наявну в селі корову 50 л) [16, арк. 46]. Подібне мало місце і на Дунаєвеччині. 7 січня 1943 р. вийшов наказ Дунаєвецького окружного земельного коменданта Кульмана «Про постачання молока або сметани, селянського, чи топленого масла на пункти здачі, сепараторні пункти та маслозаводи у 1943 році». У цьому акті передбачалося, що кожне господарство і кожний власник корови зобов'язаний все молоко, сметану або масло, «котре при економному господарюванню залишається лишнім», здати на відповідні пункти. Визначалася мінімальна норма здачі молока від кожної корови господарства або власника корови: «1. При наявності однієї корови здати в 1943 році 600 літрів, з них у першому

кварталі 100 літрів при середньому відсотковій жирності 3,8%. 2. При наявності 2-х та більше корів, від кожної другої і т.д. корови по 900 літрів, у 1-му кварталі 150 літрів при 3,8% жирності». Як і в актах 1942 року визначалася альтернатива: якщо господарство або власник корови знаходилися більш ніж за 10 км від пункту здачі або пункти чи маслозавод зіпсовані він повинен за кожних 20 л молока здати 1 кг селянського масла або 0,850 кг перетопленого масла. Продаж молока або молочних продуктів на базарах, або обмін їх на інші товари, як і продаж особам не пов'язаних з молочарнями суворо заборонявся. Маслозаводам або пунктам прийому дозволялося видати за здане молоко до 50% перегону з жирністю не більше 0,05% або маслянки з жирністю не більше 0,07% за встановлену ціну. За не здачу молока корови мали конфісковуватися безоплатно [17].

Складовою сільгоспоставок було виконання плану здачі яєць. 7 квітня 1942 р. опублікували звернення голови Кам'янець-Подільської обласної сільськогосподарської управи І. Наненка до голови Шепетівської окружної управи, у якому констатувалося, що підсумки роботи яйцепоставок за перше півріччя 1942 р. свідчили про незадовільне виконання річного плану. Упродовж цього періоду план мав бути виконаний не менше як на 50% по всьому округу, натомість цей показник становив лише 19%. Зважаючи на це, І. Наненко розпорядився активізувати роботу: «Таке становище треба вважати за ненормальне і в найкоротший термін виправити його. Хоть частково кволе виконання плану яйцепоставок в першому півріччі і можна віднести на рахунок суворой, довготривалої зими, яка відбилася на ранній несучості курей, але це могло негативно відбитися лише на термінові виконання плану. Справа яйцепоставок державі, в час відбудови країни є надзвичайно важлива і мусить бути під Вашою повсякденною увагою» [18, арк. 12].

Кожній сільській громаді доводився план здачі яєць. Так, жителі с. Ярославки Меджибізького району у 1943 р. мали здати 75960 яєць, з

розрахунку по 180 шт на господарство. Встановлювалися терміни здачі яєць: I-й квартал: березень – 7596 шт, квітень – 11394 шт, травень – 18990 шт; II-й квартал: червень – 6394 шт, липень – 5000 шт, серпень – 7596 шт; III-й квартал: вересень – 7596 шт, жовтень – 7596 шт, листопад – 3798 шт [16, арк. 38].

Загалом, у 1942 р. в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» загальна сума всіх видів податків, що накладалися на одне селянське господарство, становила 2315 крб. Наступного року цей показник зріс до 3200 крб на двір [3, с. 125].

Розміри натуральних податків відрізнялися залежно від регіону. Зокрема, у Ворошиловградській, Сталінській, Харківській та Сумській областях селяни були зобов'язані здавати 700-800 л молока з кожної корови, 4 кг м'яса птиці та 160 яєць. У Рівненській області норми натуральних поставок становили від 2,85 до 6 цнт зерна, 20 цнт картоплі з кожного гектара ріллі, 25 кг м'яса та від 210 до 1050 л молока [4, с. 136].

Селянам заборонялося вільно продавати кроляче, заяче, лисяче, собаче хутро, шкіру забитої худоби, вовну, волосся з кінських грив та хвостів, іншу сировину. Відповідне розпорядження 20 квітня 1942 р. опублікував керівник продовольчого та сільськогосподарського відділу Поділля Горнік. Закупівлю проводило товариство «Центральхудоба» через сільські чи міські кооперативи закупу та збуту. Районні та сільські старости зобов'язувалися надавати транспорт кооперативам для доставки сировини до складів «Центральхудоби». Остання за здану сировину мала розраховуватися безпосередньо з кооперативами [18, арк. 7].

Щодо фруктів, цибулі та меду, то їхнє постачання мало певні особливості. 7 квітня 1943 р. вийшло розпорядження райхскомісара України, відповідно до якого поставка вищезазначеної продукції мала преміюватися. Той, хто здавав за кожні 10 крб вартості зданої продукції отримував таку кількість «пунктів»: полуниці і суниці оцінювалися у 40 пунктів, інші дикорослинні ягоди – 30,

гриби – 20, сухі гриби – 30, різні ягоди (порічки, малина і т.д.) – 35, яблука й горіхи – 60, кісточкові й груші – 30, дикорослі яблука, груші й черешні – 40, цибуля – 40, мигдаль – 20. Бракована продукція і падалишні яблука та груші преміювалися нарівні з сортовими яблуками та грушами [11, с. 288-289]. Порівняно з іншими видами продукції, ціни на сільськогосподарські товари були значно нижчими. Продукція, яку селяни здавали на заготівельні пункти, оплачувалася за тарифами, встановленими окупаційною владою, і ці тарифи були в рази менші за ринкові. Наприклад, за центнер зерна нараховували лише 10 «пунктів», за свиню вагою понад 100 кг – 400 «пунктів», а за літр молока – всього 1 «пункт». У той же час промислові товари мали значно вищу вартість: костюм із грубого сукна коштував 1600 «пунктів», штани – 560, літр горілки – 100, кілограм цукру – 100, коробка сірників – 100, а кілограм солі – 30 «пунктів» [4, с. 137].

Громадські господарства, що на 100% виконали сільськогосподарські поставки реорганізовувалися у хліборобські (сільськогосподарські) спілки. Першу таку спілку не лише в Кам'янець-Подільській області генеральної округи «Волинь-Поділля», а взагалі в рейхскомісаріаті «Україна», було створено у с. Рихта. У газеті «Український голос» йшлося про те, що її створення було наслідком «зразкової праці» селян. На відкритті спілки був присутній генеральний комісар СА – обергрупенфюрер Шене, який у своїй промові зазначив, що єдиним правильним шляхом розвитку селянських господарств був перехід від колективного до общинного господарювання: «Адольф Гітлер вже давно мав намір ліквідувати колективну систему. Але цю ліквідацію можна перевести лише систематично і послідовно. Про незаконну ліквідацію не треба навіть говорити, бо на цьому потерпіло б все господарство, а зокрема хліборобство України. Тому закономірним шляхом є – через громадське господарство до хліборобської спілки». Крім того, генеральний комісар прочитав реферат про земельну реформу П. Столипіна, про те як

більшовики звели її нанівець, запровадивши колективне господарювання [11, с. 273].

У наступні місяці сільськогосподарські спілки виникли в інших селах області. Зокрема, у жовтні 1942 р. запрацювали спілки у селах Катеринівка, Берегова, Везденьки Чорноострівського району, Копистин, Колибань, Велика Колибань, Шумівці Проскурівського, Андріївці Фельштинського, Завалійки Волочиського району [11, с. 275].

Деяким громадам, які найбільше відзначилися у постачанні сільськогосподарської продукції, додавалися земельні площі. Наприклад, у 1942 р. працівники загального двору с. Криничне отримали відповідну грамоту рейхскомісара України, у якій зазначалося: «На основі нового аграрного розпорядження, членам загальних дворів, звільнених від більшовизму Східних областей, присадибна земля віддана в приватну власність, яка не обложується податками. В знак подяки за ваші старання членам загального двору с. Криничне для збільшення вашої присадибної землі додається 14,95 га у власність. Цей наділ землі зобов'язує всіх членів до більших старань в майбутньому» [19, арк. 20].

Крім грошових і натуральних податків та поставок на населення покладалася відповідальність за будівництво і ремонт доріг. Так, 28 січня 1943 р. було видано наказ Дунаєвецького гебітскомісара Еггерса «Про обов'язкову участь населення на будівництві та ремонті доріг», який передбачав обов'язкову участь в шляхових роботах всього працездатного населення сіл, селищ і міст, яке працювало в сільському господарстві. Кожна працездатна особа мала відпрацювати безкоштовно 4 дні на рік; щорічно виплачувати на зазначені потреби 32 крб; безоплатно надавати для шляхових робіт інструменти та інвентар. Від обов'язкової участі у цих роботах звільнялися: особи молодші 16 років; чоловіки віком 60 років і вище; жінки віком 45 років і вище; особи з інвалідністю; особи, що тимчасово втратили працездатність, —

до відновлення працездатності; робітники, службовці установ і підприємств та їх утриманці; учасники освітнього процесу. У наказі визначалися терміни і регламентувалися інші організаційні складові: «... 4. До 10 лютого ц.р. Районовим Управам, на основі перевірених відомостей, поданих сільськими управами, нараховувати натуральні трудовресурси в людоднях та суму грошових внесків по кожній громаді. 5. Ці кількісні опрeдeлення громади надсилають 20 лютого старостам сільських управ з визначенням порядку та терміну їх виконання. 6. Загальні відомості по районах надіслати мені 20 лютого. 7. Натуральні трудові ресурси районів шляхові відділи використовують для шляхових робіт по затверджених мною планах, кошторисах та окремих завданнях. Доводять планові завдання до громад. Ведуть облік, контроль та відчитність. 8. Для виконання шляхових робіт на закріплених за громадами ділянках шляху, або визначених планом об'ємів робіт в кар'єрах і інше; організувати по селах бригади, до складу яких внести потрібну кваліфіковану робочу силу. Праця бригад оплачується за рахунок членів громади зайнятих на господарчих роботах. Шляхові роботи тоді виконуються в рахунок загального плану трудової участі даної громади. 9. Грошові внески поступають через райфінвідділи на окремий рахунок в Дунаєвецькому Банку й використовуються включно на шляхові роботи за планами й кошторисами затвердженими Комісаріатом. Звітність по витратах покладається на Окршляхвідділ. 10. Термін здачі грошових внесків – 15 березня. Окрфінвідділові забезпечити відповідне оформлення поступлень, керівництво цією роботою та звітність. 11. Особи, що будуть ухиляться від участі в шляхових роботах власною працею та сплати грошей, підлягають штрафу в сумі 100 карб. 12. По моєму розпорядженню рештки не використаних натуральних трудовресурсів, по окремих громадах можуть бути перенесені на другий рік, або замінені грошовими внесками в розмірі середньої вартості роботи людодня» [20, арк. 135].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, німецькі загарбники, окупувавши Кам'янець-Подільську область, встановили тут для сільського населення важкі податкові зобов'язання. Окупаційна політика носила відверто грабіжницький характер і була спрямована на максимальне вилучення сільськогосподарської продукції з українських сіл на користь Німеччини. Методи збору податків, які використовували загарбники, мали злочинний характер, що призвело до тяжких страждань селян і значних матеріальних втрат. Сільське населення сплачувало єдиний сільськогосподарський податок за присадибні землі, а також за землі, які знаходилися в колективному користуванні. Господарства зобов'язувалися збирати і доставляти зерно і олійні культури. Їх постачання було на постійному контролі окупаційних властей. Архівні документи свідчать, що темпи виконання поставок сільськогосподарської продукції були не високими, що свідчить про не бажання місцевого населення забезпечувати зібраним урожаєм нацистів. Селян зобов'язували здійснювати м'ясо- і молокопоставки, розміри яких були надзвичайно великі, на що звертали увагу і самі окупанти. Складовими податкових зобов'язань було виконання плану здачі яєць, постачання хутра, шкіри забитої худоби, вовни, кінського волосся, іншої сировини. Певні особливості мало надходження фруктів, цибулі та меду. У випадку повного виконання надмірних податкових вимог, громадське господарство перетворювали на хліборобську спілку, а селянам надавали землю у вигляді наділів. Крім грошових і натуральних податків та поставок на населення покладалася відповідальність за будівництво і ремонт доріг. У подальшому варто здійснити комплексний аналіз податкової політики німецької окупаційної влади у сільськогосподарському секторі безпосередньо на території різних військових зон України.

Список використаних джерел:

1. Між науковим дискурсом і «победобесієм»: (До 80-річчя завершення Другої світової війни). 2-е доп. вид. / Редкол: В. А. Смолій (гол. ред.), Г. В. Боряк (відп. ред.), О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2025. Ч. 1: Феноменологія Другої світової війни, 218 с.; Ч. 2: Український вимір Другої світової війни. С. 219–502; Ч. 3: «Ніколи знову» vs «Можемо повторити!» («Победобесіє»): Історична політика та пам'ять про Другу світову війну. С. 503–788; Ч. 4: Від Другої світової до сучасної гібридної війни Росії проти України. С. 789–950.
2. Перехрест О. Г. *Українське село у 1941-1945 роках: економічне та соціальне становище*: монографія / НАН України, Ін-т історії України. Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.
3. Олійник Ю. В., Завальнюк О. М. *Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» (1941-1944 рр.)*. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2012. 320 с.
4. Завальнюк О. М., Рибак І. В. *Новітня аграрна історія України*. Кам'янець-Подільський, 2004. 288 с.
5. Автушенко І., Глушенок Н. Аграрна політика гітлерівського окупаційного режиму в рейхскомісаріаті «Україна» (1941-1944 рр.). *Воєнно-історичний вісник*: зб. наук. пр. Національного університету оборони України. Київ: НУОУ, 2024. Т. 53, № 3. С. 49-57. DOI: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2024-53-3-49-57>
6. Скрипниченко Ю. Аналіз німецької літератури на тему «Політика нацистської Німеччини щодо використання населення окупованих територій у різних галузях економіки третього райху». *Військово-історичний меридіан*: електрон. наук. журн. Київ, 2020. Вип. 1 (27). С. 19–26

7. Комарніцький О. Б. *Аграрна історія України*: навч.-метод. посіб. для студ. іст. ф-тів (2-е вид., доп. і перероб.). Кам'янець-Подільський, 2023. 120 с.
8. Комарніцький О. Б., Долинна А. С. Встановлення нацистського окупаційного режиму і українське село: на прикладі Кам'янець-Подільської області. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журн.* 2025. № 7(37). С. 609–619. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-7\(37\)-609-619](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-7(37)-609-619)
9. Лисенко О. Структура та діяльність нацистських військово-поліційних підрозділів на Чернігівщині в 1941-1943 рр. *Сторінки воєнної історії України*: зб. наук. ст. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2025. Вип. 29. С. 124–143. DOI: <https://doi.org/10.15407/sviu.2025.29.124>
10. Азарх І. Ідеологічна складова діяльності окупаційної адміністрації на Поліссі та радянська контрпропаганда на початку Другої світової війни. *Сторінки воєнної історії України*: зб. наук. ст. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2021. Вип. 24. С. 160–182.
11. *Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944. Документи і матеріали* / [упоряд.: М. П. Вавринчук, О. М. Завальнюк, П. Я. Слободянюк та ін.]. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 576 с.
12. Заказы, образцы, счета с № 990 по № 1017. май 1942 г. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. Р. 539. Оп. 1. Спр. 93. 116 арк.
13. Розпорядження та листування про вручення особистих документів старостам, про переведення районної наради старост, про впровадження обов'язку праці. 1942 р. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. Р. 458. Оп. 1. Спр.1. 141 арк.
14. Отчеты о движении сельскохозяйственных продуктов, ведомость — о наличии сельскохозяйственного орудия, о распределении посевного

матеріала. 1942 г. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. Р. 420. Оп. 1. Спр. 76. 89 арк.

15. Отчеты о ходе сельскохозяйственных работ по общественных хозяйствах Шепетовского округа. 5 ноября 1941 – 1 мая 1942 гг. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. Р. 420. Оп. 1. Спр. 71. 88 арк.

16. Розпорядження та листування. 1943 р. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. Р. 458. Оп. 1. Спр. 2. 141 арк.

17. Наказ «Про постачання молока або сметани, селянського, чи топленого масла на пункти здачі, сепараторні». *Урядові Дунаєвецькі вісті*. 1943. 7 січня.

18. Указания и распоряжения по хозяйственным вопросам. 1942 г. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. Р. 420. Оп. 1. Спр. 20. 115 арк.

19. Назви, постанови та розпорядження районової управи, гебітскомісаріату та рейхскомісара для України. 1941-1943 рр. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. Р. 481. Оп. 1. Спр. 1. 21 арк.

20. Переписка по хозяйственным и административным вопросам. 1943 г. *Державний архів Хмельницької області*. Ф. Р. 429. Оп. 1. Спр. 15. 162 арк.